

I dogmernas sköte? Om teologi i trohet mot ideologin eller i frihet till objektet

Patrik Fridlund, doktorand i religionsfilosofi.

Medeltida religionsfilosofi

På 1100-talet gav sig filosofen Ibn Rushd (av många bättre känd under namnet Averroës) på teologerna, eller snarare teologiskt tänkande och teologiskt förhållningssätt. Teologin är onödig och skadlig, menade han, eftersom teologin i sina utläggningar och tolkningar bara förvirrar vanliga troende samtidigt som den i fråga om insikter och hållbara resonemang inte kan mäta sig med filosofin. Abu Bakr ibn Zakariyâ al-Râzi (864-925) hade tidigare varit betydligt spetsigare: religiösa bekännelser är, enligt honom, källor till mentalt förråande och till blodiga krig, och heliga texter är fördummande legender. Det fanns under medeltiden också många andra röster som på olika sätt uttryckte tveksamhet inför teologin och detta oavsett religiöst sammanhang (islam, judendom, kristendom). Det tycks som om funderandet över både religionens och teologins plats, uppgift och karaktär utgör ett viktigt inslag i medeltidens intellektuella liv. En kritisk diskussion om vad teologi är, kan vara, bör vara eller får vara är således inte ny, men den har fått förnyad aktualitet. Ett skäl till detta är återkomsten, under sent 1900-tal, av det religiösa i det västerländska samhället, ett återinträde i den offentliga debatten. Detta kräver, enligt min mening, nya ställningstaganden och en ny reflektion över det religiösa där teologin kan och bör spela en roll. Frågan är vilken. Och hur.

Teologi som ideologiproduktion

Det andra skälet är att teologins plats, och därmed dess uppgift, under senare tid åter har kritiserats i olika sammanhang. En linje är den som islamologen Jan Hjärpe skissat på i olika sammanhang. Hans tes är att teologi till sin karaktär och sitt väsen utgörs av en *ideologiproduktion* för en särskild, ideologiskt avgränsad grupp. Alla grupper har behov av en sådan ideologisk reflektion, menar Hjärpe, men detta är inget universitetet bör ägna sig åt, eller bidra till, allra minst när det handlar om religiös ideologi. Historiskt har Svenska kyrkan förvisso kunnat förlägga denna sin ideologiproduktion till de teologiska fakulteterna vid svenska universitet, men det har endast varit möjligt eftersom Svenska kyrkan haft en sådan stark koppling till nationalstaten. När så inte längre är fallet, är förfarandet otillbörligt och bör avskaffas. Teologin bör göra sorti, och kvar blir ett antropologiskt studium av religion.

Alternativ

Jag menar att möjligheterna är fler. Vi måste inte välja mellan antropologiska studier och ideologiproduktion.

Denna artikel är i första hand inspirerad av den syn på teologisk metod som Per Frostin utvecklade i Lund fram till sin död 1992. Per Frostin fick aldrig färdigställa sin troslära, i vilken grundläggande metodiska riktlinjer diskuterades, men det utkast han hann skriva har i kompendieform använts på grundutbildningen i systematisk teologi i Lund under namnet *Mysteriets grammatik*.

Teologi som grammatik

I sökande efter en position för teologin föreslår jag att vi funderar över *teologi* med Per Frostins språk, alltså teologi som grammatik. Det synes mig att bilden av en grammatik kan hjälpa oss formulera en god teologisk position. Det handlar om en teologi som kan stå i den religiösa gemenskapens tjänst, men också i tjänst för det intellektuella utbytet mellan troende och omvärld liksom för den vidare gemenskap som samhället utgör. Att göra ett religiöst perspektiv redigt och klart och att utmejsla en väl genomtänkt förståelse av det, är lika viktigt för icke troende som för religiösa utövare, ty det vaga och skumma kan inte vara önskat av någon, varken av den som vill berätta om sin tro, av den som vill lyssna, eller av den som vill kritisera religionen.

Pierre Gisel, som är professor i systematisk teologi vid universitetet i Lausanne, menar att vi har behov av att förstå det religiösa och religionerna, och för detta, menar han, krävs både en analys *utifrån* och en förståelse som bygger på insikter *i* den religiösa trons karaktär. Därför behövs en genomlysning av problematiken kring *att tro*, och kring *förhållandet till det absoluta*. Och detta i det offentliga rummet, öppet och med de verktyg som är tillgängliga såväl för troende som icke-troende. Samhället har behov av en *teori om det religiösa* som det religionsvetenskapliga angreppssättet ofta håller sig för god att utveckla, och teologin ofta utvecklar i ett språk som saknar allmän giltighet, säger Gisel.

Frostin menar å sin sida att teologin inte ska förneka den religiösa självförståelsen, trons oreducerbara mysterium, men att detta inte hindrar att teologin, utifrån denna självförståelse, vill definiera de språkliga regler som är användbara och praktiska för att kunna företa ett utbyte om detta mysterium också med dem som inte delar troserfarenheten, alltså en *Mysteriets grammatik*.

Grammatikerns arbete

Man skulle kunna säga att grammatikens roll, i allmän bemärkelse, är att beskriva de språkliga bruken i historia och samtid. Den som utför arbetet analyserar språkets strukturer, men hon kan då och då naturligtvis utifrån dessa analyser

också visa på vilka normer som är att föredra för ett smidigt språkbruk. Grammatikern bör således vara kreativ i det att han eller hon visar på strukturerna, men kanske ännu mer i den uppgift som ligger i att klargöra hur språket fungerar och föreslå nya förklaringar som skulle kunna underlätta bruket av det. Den person som gör detta arbete måste självfallet tala språket men ingen ställer frågor beträffande hennes känslor inför det eller privata relation till det, lika lite som beträffande *hur* hon lärt sig det; en dansk som gör goda analyser av franska språket är i detta hänseende lika god som en belgare eller fransman.

I fråga om en religiös grammatik handlar det om en tolkning av det läromässiga innehållet i tron, en tolkning för att klargöra vad den skulle kunna tillföra i den aktuella situationen inom religiöst samfund, samhälle och kultur. Liksom andra discipliner bör teologin, om vi följer Frostin, sysselsätta sig med historiska studier, men teologen måste också ha förmåga att problematisera troslärans utformning i nutid och föreslå lösningar utifrån redovisade premisser. Här ansluter Gisel genom att peka på teologens särskilda uppmärksamhet på det som rör vad han kallar *det absoluta* och därmed ett särskilt uppdrag att diskutera normativitet och att arbeta med frågan vad religionen kan vara idag (vilket rimligen också kan få starkt negativa svar, till exempel att religion inte kan bidra med någonting).

I sin installationsföreläsning underströk Frostin teologins uppgift att tjäna samtalet mellan människor av olika trosövertygelser genom att använda ett icke-konfessionellt språk och allmänvetenskapliga metoder för att klargöra trosinnehållet, dess egenart och inre sammanhang. Vi kan här se grammatikerns roll, att förklara språkets egenart och inre sammanhang på ett sätt som är tillgängligt även för den som inte talar språket.

Teologin tolkar

För Frostin är det viktigt att teologin ska *bidra* till en tolkning av läroinnehållet som tydliggör vad tron kan innebära i nutidens kyrkliga, sociala och kulturella situation. Det är alltså inte, för Frostin, fråga om en rent beskrivande verksamhet, men heller inte om en auktoritativ utläggning av hur saker *ska* tolkas, och det gäller nutid och allmänmänskliga förhållanden.

Den engelske teologen David F. Ford, som är professor vid universitetet i Cambridge, argumenterar i sin lilla introduktionsbok till teologi, *Theology. A Very Short Introduction*, till förmån för ett studium av religionen ur flera aspekter men utan att skilja aspekterna åt. Det är, menar han, absolut legitimt att i studierna, utöver yttre beskrivningar och utöver att analysera orsakssamband i historiska skeenden, också ställa frågor om sanning, skönhet och den religiösa praxisen.

Jag tror forskning och undervisning i ämnen som litteraturvetenskap, moderna språk, juridik, medicin och statsvetenskap kan hjälpa oss belysa förhållningssättet. Litteraturvetenskapliga forskare tvekar inte att föreslå läsningar som kan

bidra till att bättre förstå litteraturen och tvekar inte att bedriva en texttolkande verksamhet som kan göra litteraturupplevelsen rikare och djupare, detta också på ett litterärt sätt. I detta arbete utgår forskaren från den litterära textens litteraritet och arbetar utifrån frågan Vad *betyder* texten? I statsvetenskap bedrivs forskningsprojekt som sysslar med normativ teori, det vill säga frågor om vad politik bör vara och hur detta kan rättfärdigas.

På liknade sätt som politiska system eller kulturella aktiviteter (litteratur, konst, teater, musik) är öppna för maktanalyser, sociologiska eller psykologiska analyser, är religiösa fenomen öppna för liknande analyser. Och på samma sätt som litteraturen, det politiska livet eller juridiken också diskuteras utifrån deras egna förutsättningar, inom givna ramar (utan att säga att dessa ramar är eviga eller oföränderliga) kan och bör det religiösa behandlas som religiöst fenomen. Detta att analyser **också** görs *inifrån* är naturligtvis gott för de berörda grupperna (musiklyssnare, domstolar, religiösa sammanslutningar), men även för alla oss andra, eftersom denna mångfald av perspektiv ger oss fler instrument att förstå fler saker bättre.

Den teologiska kompetensen består, säger Frostin i fråga om kristendom, av en kapacitet att ge ett begripligt svar på frågan: Vad är kristendomen? Eftersom svaret måste vara begripligt, och vara det i ett offentligt sammanhang, föreslår Frostin att teologin bestämmer karaktären på den kristna tron med ett språk och med argument som är allmänt prövbara.

Det kan noteras att det handlar om att ge *ett* svar, inte *svaret*, på frågan. Frostin distanserar sig från synen på en teologi i predikans tjänst, ty en sådan riskerar att inte vara tydlig i förhållandet till olika kunskapsanspråk (forskning, erfarenhet, personlig avgörelse) och om allt blandas i den teologiska framställningen utan att detta diskuteras, ställer teologin, enligt Frostin, läsaren inför ett icke önskvärt val: ta allt eller avvisa allt.

Teologins allmängiltighet

Gisel bearbetar liknande problem. Det teologiska arbetets horisont är inte, menar han, kyrkan, och det kan inte vara kyrkan, utan den värld som tillhör oss alla. Grundfrågan kan inte handla om ett budskap, men det handlar heller inte om några fundament (historiska händelser, uppenbarelsen, trosbekännelsen) som ska utläggas. Argumentationen är och måste vara en mänsklig och rationell argumentation som har ett allmängiltigt värde (det vill säga begripas av alla oavsett tro eller ideologi) och en sådan teologisk reflektion kan endast utvecklas i samspel med andra perspektiv och andra aspekter på religionen (antropologiska, sociologiska, historiska, psykologiska). En viktig slutsats Gisel gör är att det teologiska arbetet sker på människans nivå (inte Guds) och med mänskliga verktyg (inte utifrån övernaturliga insikter), liksom att det handlar om våra mänskliga föreställningar och om deras verkningar i historien.

Både Frostin och Gisel bryter mot en vanlig uppfattning om vad teologiska studier handlar om. I det första kapitlet av boken *La théologie parmi les sciences humaines*, där den teologiska metoden behandlas, gör den franske teologen Georges Tavard en exposé över sina kriterier för ett (kristet) teologiskt arbete. Även om texten är nästan trettio år gammal, känns angreppssättet igen från vår samtid.

Teologi och tro?

Tavard understryker att det inte kan finnas någon teologi utan tro på en uppenbarelse, det vill säga ett uppenbart faktum av specifikt slag. För honom har teologin med tvingande nödvändighet sin utgångspunkt i ett budskap vars ursprung teologin inte kan förklara, ty ingen teologi finnes om den inte utgör ett svar på uppenbarelsen. Teologin måste grundas i en naiv och icke-analyserad tro; teologin är byggd *på* trons fundament och *i* tro. Tavard gör med eftertryck klart att denna tro måste delas och levas av teologen för att det ska vara möjligt för denne att utveckla en teologi. Det teologiska språket kan inte förstås eller vara begripligt annat än inne i den naiva trons värld. Tavard hävdar att han här talar om hermeneutik som tolkning och utläggning ty, säger han, det är nödvändigt att veta vad det är som är ledstjärna i den teologiska verksamheten.

Låt oss titta närmare på denna position. Det är kanske sant att tron finns där, **men** är det nödvändigt att veta i vilken utsträckning den person som gör teologi äger den? Vilken tro förresten? Det verkar lämpligt att jämföra med exempelvis litteraturvetenskapliga studier och analysen av ett litterärt verk. Det är säkert ofastast så att den person som utför detta arbete älskar litteratur och att hon berörs av det hon möter i texterna, men det är sällsynt att universitetet försöker ta reda på varav denna kärlek består, hur den är grundad och om den är riktig. Hur skulle denna tro bestämmas? Hur skulle denna kärlek identifieras?

Den slutenhet som är uppenbar i Tavards ideal (ett språk som endast förstås inifrån) implicerar ett skydd mot all oönskad kritik. Men varför skulle teologin vara annorlunda än andra forskningsområden? Det är uppenbart att varje disciplin har sina egna koder och att dessa kan vara nog så ogenomträngliga för en oinvigd, men det är orimligt att *bygga* en intellektuell verksamhet på detta, orimligt att utgå från att detta är en förutsättning och något gott.

När vi talar om att förutsätta vissa saker är det klart att så måste vara fallet, på något sätt. (Det förhåller sig likadant med studier i engelska språket och engelsk litteratur; det vore uteslutet att släpa med sig några danska romaner eller ryska dikter för att behandla dem där.) Problemen börjar när den person som gör teologi är tvungen att ha dessa förutsatta saker i sitt hjärta på ett sätt som i förväg definierats.

Teologi och sammanhang

Det är riktigt, säger Frostin, att teologin och den teologiska reflektionen är sociala konstruktioner som, liksom andra konstruktioner (litteraturvetenskap, statsvetenskap, juridik) har behov av en social bas för att inte verka i ett tomrum. Litteraturvetenskap utan böcker, utan författare och utan läsare, vore, menar jag, en märklig företeelse, liksom statsvetenskap för att vara statsvetenskap tycks behöva ett politiskt liv och politiska institutioner. På samma sätt tycks Frostin föreställa sig teologins beroende av och samspel med religiösa gemenskaper. I en idealsituation råder kanske en dialog mellan den sociala basen och den akademiska reflektionen och analysen, och dialog betyder utbyte av tankar och erfarenheter, inte envägskommunikation. För teologins del betyder det snarast att teologin inte ses som ett språkrör för ett givet, definierat och fruset budskap.

Frostin är här min första inspiratör, men min läsning av honom görs i ett annat sammanhang än det han själv skrev texterna i. Per Frostin arbetade i sina metodologiska övervägande med frågor om teologi i gängse bemärkelse, det vill säga som systematisering av kristen troslära. Jag menar att för att idag kunna bedriva teologisk forskning måste perspektivet vidgas. Jag vill därför hellre tala om förståelse av det religiösa och bryta ned muren mellan vad som annars anses vara teologisk forskning och religionsvetenskaplig forskning. Ford (se ovan) tycker jag visar på en väsentlig insikt, och utblickar mot andra humanistiska universitetsämnen stimulerar till ett bredare och mindre låst förhållningssätt.

Analogt med andra tolkande och kreativa humanistiska discipliner kan man utan svårighet tänka sig att teologiskt arbete inte är bundet till tron hos den som utför det. Detta innebär inte alls med nödvändighet att allt måste bli ett sammelsurium eller vad många med bävan i rösten skulle kalla en *new age mix*. Jag tänker mig att flera faktorer gör att en historiskt given *corpus*, och för den delen en historiskt betingad tolkningstradition, gör att exempelvis Ibsen-forskningen har vissa ramar (föremålet för undersökningarna, analyserna och tolkningarna är i första hand Henrik Ibsen, och inte Zadie Smith), liksom att vissa metoder och övergripande problemformuleringar har en starkare ställning än andra. Så skulle det väl kunna fungera även i religionsforskningens värld.

Vad händer nu med teologin vid universitetet, efter denna nyväckta debatt och uppdragna demarkationslinjer? Olika vägar är möjliga. En väg är återtågets väg, ett återtåg till gamla tider där teologi står för en tolkning av det kristna budskapet utifrån en given konfessionell position, en konfessionell position som förvisso skulle kunna vara ekumenisk, men inte konfessionlös. Den vägen leder, tror jag, både till teologisk åderförkalkning och till att teologin småningom försvinner ut från universitetet. En andra möjlighet är att tydligt frigöra den teologiska reflektionen från konfessionalitetens band men inte fastna i ett kvasipositivistiskt ideal. Det skulle då vara en verksamhet som inte nöjer sig med att rapportera andras aktivitet eller titta på när, var eller hur *andra* gör, säger, tycker

olika saker i ett beskrivandets ideal (som vi alla vet näppeligen kan upprätthållas någon längre stund). Men det skulle inte heller vara en verksamhet som ser sig som megafon för ett på förhand givet budskap.

Teologin och universiteten

Låt oss anta att vi låter bilden av teologin som ett instrument för kyrkan falla. Teologi som begrepp vore då öppet för tolkningar av olika religiösa traditioner, och för olika religiösa tolkningar av verkligheten. Låt oss anta att vi lämnar uppfattningen att det finns en djup och radikal skillnad mellan det som kallas teologi och det som kallas religionsvetenskap. Låt oss anta att drömmen om akademins värderingsfria verksamhet krossas. Vad skulle då kunna hända? Jag ser åtminstone fem saker:

- Studiet av det religiösa skulle kunna dra nytta av en mängd olika slags kompetens, fantasi och uppfinnserikedom, i försöken att förstå det religiösa, och göra det begripligt också i det offentliga rummet och också tillsammans med dem som finner sig *utanför* de religiösa gemenskaperna.
- Studiet av det religiösa skulle, på ett kreativt sätt, kunna bidra till utvecklingen av en teologisk reflektion *inom* specifika trosgemenskaper. Det vore kanske ett första vaccin mot fundamentalism och andra snäva religiösa tolkningar.
- Aspekten av att kontrollera forskarens tro skulle försvinna, behovet av att undersöka om den eller den personen verkligen är kristen, verkligen är katolik, är en sann lutheran eller för den delen i sanning *inte* är kristen, *inte* är katolik, *inte* är lutheran.
- Flera olika religiösa traditioner skulle kunna få röster i den akademiska diskursen, röster som skulle kunna tala om det religiösa i den offentliga debatten. Om teologi inte bara är något som är knutet till kristen tradition, och religionsvetenskap inte enbart till antropologiska studier.
- Samtal om saker som *mening*, *sanning* och *värde* skulle inte lämnas åt diletanter och charlataner enbart. En fräsch, akademisk teologisk reflektion skulle inte väja för frågor om sant och falskt, om rimlighet och orimlighet i olika tolkningar av religiösa traditioner. Klargöranden, kreativa lösningsförslag för bättre förståelse *och* kritik skulle då kunna mötas.

I denna diskussion ser det ut som om vi talade om dels vad teologin ska göra, dels om den ska eller kan göra det inom universitetets hank och stör. Under detta handlar det kanske mer om att fråga vad teologi är. Och kanske mer om benämningen teologi är den bästa benämningen för akademisk forskning och undervisning om det religiösa. Men bortsett från benämningen står teologin inför utmaningar från flera håll. Frågan är åt vilket av hållen teologin ska leta sig.

Tryckta källor

- Ford, D. F., *Theology. A Very Short Introduction*, Oxford : Oxford University Press (Very Short Introduction 9), 1999
- Frostin, P., *Mysteriets grammatik. Introduktion i systematisk teologi. Kompendium avsett för användning inom delkursen i Systematisk teologi / Dogmatik, kurs TL 001/005 vårterminen 1992*, Lund 1992 (stencil)
- Frostin, P., "Systematisk teologi i ett pluralistiskt samhälle", i *Teologi som befriar. Efterlämnade texter* (Religio 41), Lund : Teologiska institutionen i Lund, 1994, s. 13-28 (texten baserad på instillationsföreläsning vid Lunds Universitet 5 oktober 1990, tidigare publicerad i Svensk Teologisk Kvartalstidskrift no 66, 1990, s. 154-162).
- Gisel, P., *La théologie face aux sciences religieuses. Différences et interactions*, Genève : Labor et Fides (Lieux théologiques 34), 1999
- Hjärpe, J., "Religionsstudier med plats för människan", *Sydsvenska dagbladet* 020626
- Hjärpe, J., *Tusen och en natt & den elfte september : tankar om islam*, Stockholm : Prisma, 2003
- de Libera, A., *La philosophie médiévale*, Paris : Presses universitaires de France, 3e édition, 1998 (1993)
- Tavard, G., *La théologie parmi les sciences humaines*, Paris : Editions Beauchesne (Le point théologique 15), 1975